

Avot de-Rabbi Nathan, hoofdstuk 3

Tora-studie en integriteit

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan (eind 7b) 8a-b

‘En maakt vele leerlingen’.

Want in de school van Sjammai zegt men: ‘Men mag slechts iemand onderwijzen die wijs is, lankmoedig, van goede afkomst en rijk.’ Maar in de school van Hillel zegt men: ‘Men onderwijst aan ieder mens, want er waren vele wettelozen in Israël die nader werden gebracht tot Tora-studie en uit hen kwamen rechtvaardigen, vrome en waardige mensen voort.’

Uitleg:

Toelatingsbeleid in het onderwijs

De midrasj zet hier de uitleg voort van de drie aanwijzingen van de mannen van de Grote Synagoge, zoals die in Spreuken der Vaderen zijn overgeleverd: ‘Weest geduldig met het vellen van een oordeel, maakt vele leerlingen en maakt een omheining rond de Tora.’ Op die omheining rond de Tora is de midrasj al uitvoerig ingegaan. Hier komt het vervolg van de woorden van de mannen van de Grote Synagoge ter sprake. In feite zien we ook hier een verdere uitwerking van het thema waarmee het geschrift Spreuken der Vaderen begint: overdracht van traditie vanaf de berg Sinaï, van generatie op generatie. Over de waardigheid en goede bedoelingen van Mosjè, de Oudsten, de Profeten en de grote ‘Schrijvers’ als Sjloomo en David bestaat overeenstemming. Maar hoe zit het met de overdracht van de heilige traditie aan gewone eigentijdse leerlingen? Wie is waardig genoeg om de traditie te ontvangen en door te geven, wie niet?

Leren om te doen

Herhaaldelijk waarschuwen de Wijzen tegen onderwijs aan ongemotiveerde of onwaardige leerlingen. Er kleeft gevaar aan het vergaren van kennis zonder de doelstelling van een ethische levenspraktijk en het welzijn van de gemeenschap. Hoeveel misbruik van kennis op allerlei gebied heeft de geschiedenis niet vertoond?! Daaruit is wel gebleken hoezeer de vrees van de Wijzen voor puur theoretische en niet doorleefde kennis gerechtvaardigd is. Wetenschap die los staat van ethiek kan tot destructief gedrag leiden. Een groot deel van wat aan techniek is uitgevonden, is gericht geweest op het vergroten van macht en militaire slagkracht.

Zo zeggen de Wijzen dat het voor iemand die het goede leert maar het geleerde niet in praktijk wil brengen beter ware, wanneer hem direct na de geboorte de placenta in het gezicht was gesmeten. Zijn komst op deze wereld is een bedreiging en smaad.

Tora leren doe je om een gaaf mens te worden. Zo is gezegd van Gods verordeningen: *‘En jullie zullen ze leren en jullie zullen ze onderhouden om ze te doen’* (Deut. 5:1).¹ Studie zonder de juiste gezindheid en zonder bereidheid ook te doen, zal bovendien niet stand

¹ Vgl. Babylonische Talmoed, Joma 35b.

houden: *'Het begin van wijsheid is vrees voor de Eeuwige, een goed begrijpen voor allen die ze doen'* (Ps. 11:10; vgl. Spr. 1:17). Mede op grond van dit schriftvers sprak Rav Papa²:

'Ieder die zich bezighoudt met het doen, is ook bezig met het leren. Ieder die zich niet bezighoudt met het leren, is evenmin bezig met het doen.'³

Leren en doen zijn twee kanten van hetzelfde proces. Je kunt niet juist handelen zonder kennis van Gods geboden. Wie er niet naar streeft wat hij geleerd heeft in goede daden om te zetten, zal zijn verworven kennis snel vergeten. Goede daden vormen een integraal onderdeel van het leerproces.

In de school van Sjammai wordt daarom gewaarschuwd tegen onderricht aan ongemotiveerde leerlingen, zonder welwillende gezindheid. Alleen leerlingen die aan de volgende criteria voldoen, zijn volgens Bét-Sjammai geschikt voor het Tora-onderwijs: lankmoedig en bescheiden, van goede afkomst – dat wil zeggen van huis uit van beschaving voorzien – en tot op zekere hoogte financieel onafhankelijk. Door deze eisen te stellen voorkom je dat een leerling Tora-kennis louter wil vergaren om daarmee in zijn levensonderhoud te voorzien of om status te verwerven:

'Opdat je niet zegt: Welnu, ik leer Tora opdat ik rijk zal worden, opdat ik 'rabbi' zal worden genoemd ... opdat ik 'geleerde' genoemd zal worden, opdat ik in de Talmoe-school mag verblijven, opdat ik mijn dagen zal verlengen in de komende wereld. Daarom is er gezegd: "*om de Eeuwige, jouw God, lief te hebben* (Deut. 11:22).'"⁴

Dit klinkt ergens bijna modern. Om het goede te doen heb je in feite weinig of geen metafysische voorstellingen nodig. De beloning voor het verrichten van goede daden komt voort uit die daden zelf, en is gelegen in de vreugde om die daden.

Deze aanschouwelijke vertelling van Rabbi José bar Chalafta⁵ sluit aan bij de eisen van Sjammai:

»*'En Ik zal hem vervullen met een geest van wijsheid ...'* (Ex. 31:3) – want er was reeds wijsheid in hem. Een dame uit de hogere stand vroeg eens aan Rabbi José bar Chalafta: 'Wat betekent het dat er geschreven staat: "*Hij schenkt wijsheid aan de wijzen*" (Dan. 2:21)? Er had geschreven moeten staan: "*aan de dwazen*". Hij sprak tot haar: 'Mijn dochter, indien twee mensen naar je toe zouden komen, de een arm en de ander rijk, en zij zouden de behoefte hebben om geld van je te lenen. Aan wie van beiden zou je het dan lenen?' Zij antwoordde hem: 'Aan de rijke natuurlijk!' Hij vroeg haar; "Waarom dan wel?" Zij antwoordde: 'Indien hij (financieel) verlies zou lijden, dan zou hij [mij niettemin nog kunnen terug]betalen. Maar wanneer de arme een verlies zou lijden, waarvan zou hij mij het dan [terug]betalen?' Rabbi José sprak toen tot haar: 'Mogen je oren horen wat je mond spreekt! Indien nu de Heilige, Hij zij zegend, wijsheid zou schenken

² Rav Papa (ca. 300-375), Babylonische Amora (leerling van Rava en Abbajé), stichtte een academie in Naresj (vlak bij Soera) met vele leerlingen. Hij streefde naar verzoening van conflicterende uitleg, zijn mening is in vele halachische discussies te vinden. Hij was eveneens een succesvol zakenman.

³ Zie Babylonische Talmoe, Jevamot 109b.

⁴ Zie Midrasj Sifré Devarim § 41 en § 48.

⁵ Rabbi José bar Chalafta, Tanna'iet uit het midden van de tweede eeuw.

aan de dwazen, dan zouden zij op onreine plaatsen verblijven, in theaters en badhuizen en zich er [verder] niet mee bezighouden. De Heilige, Hij zij gezegend, gaf haar [d.w.z. de wijsheid] echter aan de wijzen, want zij verblijven in de raad van ouden, in synagogen en in leerhuizen en houden zich met haar bezig. Daarom dan staat geschreven: *"Hij schenkt wijsheid aan de wijzen en kennis aan hen die inzicht bezitten"* (Dan. 2:21).⁶

In de school van Hillel vertrouwde men op de wonderbaarlijke kracht van de Tora om mensen te veranderen. Velen uit Israël die in het verleden vanuit zelfzuchtige motieven Tora begonnen te studeren, zijn immers uitgegroeid tot grote rechtvaardigen. Wanneer je zoals in de school van Sjammai iedere leerling meteen al bij de poort zou wegsturen, zo hij niet aan de hoogste standaard voldoet, dan zou je daarmee verhinderen dat vele potentiële rechtvaardigen in Israël zich ooit tot gave mensen ontwikkelen.

Het volgende verhaal laat iets zien van de spanning tussen de zienswijzen van beide scholen. We vernemen hoe de geest van Hillel – die vol vertrouwen was in de kracht van de Tora en een zeker pragmatisme liet prevaleren – toch de overhand kreeg boven het strenge idealisme in de school van Sjammai.

»Het volgende is overgeleverd. Op dezelfde dag nog⁷ verwijderde men de deurwachter [van de academie] en stond men de leerlingen om binnen te gaan.⁸ Want Rabban Gamli'él had deze verordening doen uitgaan: 'Elke leerling, wiens binnenzijde niet overeenstemt met zijn buitenzijde⁹ zal geen toegang krijgen tot het leerhuis.' Op die dag¹⁰ werden vele banken [in het leerhuis] er bijgeplaatst.¹¹ Abba Josef ben Dostai¹² en de rabbijnen verschillen daarover van mening: de ene partij zegt dat er vierhonderd banken werden bijgeplaatst, en de andere partij beweert dat het zevenhonderd banken waren. Rabban Gamli'él raakte uit zijn evenwicht en sprak: 'Misschien, moge de hemel dit verhoeden, heb ik de Tora van Israël weggehouden!' In zijn droom werden hem witgekalkte kruiken vol met as getoond.¹³ Dit betekende [echter] niets, het werd hem slechts getoond om hem gerust te stellen«¹⁴

Uit de strengheid in de school van Sjammai kunnen we evenwel een belangrijke les trekken. Er bestaat een wereld van verschil tussen hoegenaamde waardevrije wetenschap en waarachtige wijsheid. Aan leerlingen stellen de Wijzen niet in de eerste plaats cognitieve eisen, zoals een analytische vermogen en goed geheugen. Maar zij verwachten bovenal van een goede leerling eigenschappen als bescheidenheid,

⁶ Zie Tanchoema Jasjan, Wa-jakhél en Midrasj Kohèlèt Rabba I,7.

⁷ Op de dag, namelijk, dat Rabban Gamli'él (tijdelijk) werd afgezet als hoofd (*nasì*) van de academie en vervangen werd door Rabbi El'azar ben Azarja. Dit vanwege het autoritaire optreden van Rabban Gamli'él.

⁸ Op de dag dat Rabban Gamli'él werd afgezet, maakte men meteen een einde aan diens rigiede toelatingsbeleid bij het werven van nieuwe leerlingen voor de academie.

⁹ Aspirant leerlingen moesten als het ware mensen zijn 'uit één stuk', een even edel karakter hebben als hun uiterlijk deed voorkomen. Kortom zij moesten aan een hoge morele standaard van integriteit voldoen.

¹⁰ Zie noot 7.

¹¹ Zo groot was de aanwas van leerlingen onder het nieuwe en versoepelde toelatingsbeleid.

¹² **Abba Joséf ben Dostai** – waarschijnlijk is hij **Abba José ben Dostai**, een Tanna'iet van de vierde generatie.

¹³ Dit droombeeld zou op het eerste gezicht kunnen betekenen, dat Rabban Gamli'él vele leerlingen onterecht had afgewezen als onwaarachtige mensen, wier buitenkant mooier was dan hun binnenkant. Het tegendeel blijkt evenwel volgens het slotcommentaar het geval! De hemel wilde Rabban Gamli'él juist troosten en onthulde hem in de droom dat de door hem afgewezen leerlingen inderdaad een slecht karakter bezaten.

¹⁴ Zie Babylonische Talmoed, Berachot 28a.

verdraagzaamheid, liefdevolle inzet enz. De inrichting van het onderwijs moet zich allereerst richten op het aanleren van deugden zoals gemeenschapszin (liefde voor Israël en het land) en naastenliefde. Een maatschappij kan zich alleen op vruchtbare wijze ontwikkelen, wanneer daarin waarden als loyaliteit, verantwoordelijkheid, liefde en onbaatzuchtigheid alle ruimte en aandacht krijgen. Een leerling, waarvan niet duidelijk is of zijn goede wil wel ooit gewekt kan worden, is daarom niet geschikt.

Uit de mening van Sjammai mogen we een actuele les trekken. ‘Lernen’ – onderwijs – is een sociaal proces. Een leerling die wangedrag vertoont en een onjuiste of geen motivatie heeft om te leren, kan het leerproces verstoren. Daarom moet er een mogelijkheid bestaan om een leerling als deelgenoot van een studiegroep – op zijn minst tijdelijk – te weigeren.

Maimonides waarschuwt in zijn grote wetscodex evenals de school van Sjammai tegen onderricht aan pertinent onwaardige leerlingen:

Misjné Tora, Hilchot Talmoed Tora

»Men onderwijst slechts Tora aan een geschikte leerling, die aangenaam (waardig) is in zijn daden, of aan iemand die (in ieder geval) onschuldig is.¹⁵ Maar wanneer iemand zich op het slechte pad begeeft, doet men hem (eerst) ten goede veranderen en leidt men hem op de rechte weg en stelt men hem op de proef – en pas daarna laat men hem toe tot het leerhuis en geeft men hem onderricht. De Wijzen zeggen: Ieder die onderricht geeft aan een leerling die niet geschikt is, is als iemand die een steen werpt naar (de afgod) Mercurius;¹⁶ er is immers gezegd: *‘Zoals wanneer men een steen in de slinger plaatst, zo is iemand die eer geeft aan een dwaas’* (Spr. 26:8).«¹⁷

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 8a

Rabbi Akiva zegt: ‘Ieder die ook maar een peroeta (een cent) als aalmoes aanvaardt, wanneer hij dit niet nodig¹⁸ heeft, verlaat deze wereld niet voordat hij afhankelijk wordt van de hulp van de mensen.’¹⁹

Uitleg:

Omgang met gemeenschapsgelden

Op het eerste gezicht is de inhoudelijke samenhang met het voorafgaande niet duidelijk. Toch kunnen we een associatief verband vermoeden. Waarschijnlijk vormen de woorden van Rabbi Akiva – althans in deze context – een subtiele waarschuwing tegen mensen die Tora willen studeren op kosten van anderen, hoewel dit niet noodzakelijk is. Wie Tora wil leren en daarbij

¹⁵ Wiens geschiktheid nog uit de praktijk moet blijken.

¹⁶ Het werpen van een steen maakte deel uit van het ritueel waarmee men deze heidense God eerde.

¹⁷ D.w.z. zoals de steen spoedig uit de slinger geslingerd wordt, zal de eer die aan een dwaas is verleend als sneeuw voor de zon teloor gaan. Het is als paarden voor de zwijnen werpen. Zie Maimonides, Misjné Tora, Hilchot Talmoed Tora 4,1.

¹⁸ De Misjna geeft een juridische grens aan die bepaalt wie arm genoeg is om van de landbouwgaben gebruik te maken. Wie een beschikbaar kapitaal bezat van 200 zoez of meer, mocht niet nemen (van *lèkèt*, *sjikcha* en *pea*.); zie Misjna Pea 8,8 ; zie voor verdere details en historische nuances R. Evers, *Tzedaka*, Amsterdam 1993, p. 134 vv. In deze uitspraak van Rabbi Akiva gaat het overigens niet om landbouwgaben als zodanig (sociale voorzieningen binnen de gemeenschap), maar om de moraal rond het aanvaarden van hulp en aalmoezen in het algemeen.

¹⁹ Vgl. Misjna Pea 8,8 en Babylonische Talmoed, Ketoevot 68a.

niet wil werken maar wil leven van liefdadigheid, diffameert de Tora en brengt zijn eigen ondergang naderbij. Zo de mening van Maimonides:

Misjné Tora, Hilchot Talmoed Tora»Ieder die zich ertoe zet om Tora te studeren en geen (betaald) werk verricht maar zichzelf onderhoudt met steun van liefdadigheid (aalmoezen) – die ontheiligt zeker de Naam, hij draagt bij aan de verachting van de Tora en blust het licht van religie; ook brengt hij ongeluk over zichzelf en hij berooft zichzelf van het leven in de komende wereld – het is immers verboden om in deze wereld (materieel) profijt te ontfangen aan de woorden van de Tora. De Wijzen zeggen: ‘Ieder die profijt ontleent aan de woorden van de Tora, die draagt bij aan zijn eigen dood’ (Spreuken der Vadersen 4,5). Verder hebben zij geboden en gezegd: ‘Maak er geen kroon van om jezelf daarmee groot te maken en geen spade op daarmee te graven’ (Spreuken der Vadersen 4,5). Eveneens geboden en spraken zij: ‘Heb werk lief, maar haat het meesterschap (*rabbanoet*)’ (Spreuken der Vadersen 1,10). Alle Tora(studie) die niet gepaard gaat met werk is uiteindelijk futiel en brengt zonde met zich mee. Het einde van zo’n persoon zal zijn dat hij zijn medemensen berooft.«²⁰

Wiens brood men eet, wiens woord men spreekt. Tora-geleerden, de geestelijke leiders van het volk, dienen een onafhankelijke positie in te nemen. Afhankelijkheid van de goedwillendheid van gulle gevers kan die onafhankelijke positie in gevaar brengen. Buitendien behoren Tora geleerden geen wereldvreemde wijsneuzen te zijn wier ervaringswereld zich beperkt tot het papier van boeken. Zij moeten bij voorkeur met beide benen op de ‘werkvloer’ staan en daadwerkelijk betrokken blijven bij het maatschappelijk gebeuren van gewone mensen. Op het beoefenen van handwerk keken de rabbijnen daarom niet neer zoals bijvoorbeeld de Grieken. Hun ideaal was juist om Tora-kennis met actieve deelname aan het gewone maatschappelijke leven te paren. Daarom oefenden vele Tora-geleerden naast hun studie doorgaans ook een of ander praktisch beroep uit. In deze gewoonte schuilt een actuele les voor de politieke, geestelijke en intellectuele leiders van elke gemeenschap!

Voorbeelden van onwaardig gedrag

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 8a

Hij (Rabbi Akiva) was gewoon te zeggen: ‘Hij die lappen bindt over zijn ogen en om zijn lendenen en roept: "Geef aan de blinde! (Geef) aan de zieke" (let.: aan wie door gezwollen getroffen is), zal uiteindelijk de waarheid spreken!’²¹

Voorts was hij gewoon te zeggen: ‘Wie zijn brood op de grond smijt en wie in woede zijn geld strooit, zal niet uit deze wereld verscheiden voordat hij op hulp van zijn medemensen is aangewezen.’ Eveneens was hij gewoon te zeggen: ‘Hij die in woede zijn kleren scheurt of die in woede zijn serviesgoed breekt, zal uiteindelijk afgoden dienen. Want zo is de werkwijze van de kwade drijfveer: vandaag zegt hij iemand: "scheur je kleren"; en morgen zegt hij hem: "dien afgoden."’²² Hij was ook gewoon te zeggen: ‘Wie zijn oog richt op zijn vrouw in

²⁰ Zie Maimonides, Misjné Tora, Hilchot Talmoed Tora 3,10.

²¹ Zie ook Misjna Pea 9,9.

²² Zie ook Babylonische Talmoed, Sjabbat 105b; daar overgeleverd op naam van Rabbi Jochanan ben Noeri.

de hoop dat zij zal sterven, zodat hij van haar kan erven; of opdat zij sterft, zodat hij haar zuster kan huwen; of al wie zijn oog richt op zijn broeder opdat hij sterft, zodat hij diens vrouw huwen kan, zal het uiteindelijk overkomen dat zij hem begraven terwijl zij zelf nog in leven zijn. Over zo iemand zegt de Schrift: *"Wie een kuil graaft zal er (zelf) in vallen, en wie door een omheining breekt, een slang zal hem bijten"* (Pred. 10:8).²³

Uitleg:

Voorbeelden van karakterloosheid

De relatie met het voorafgaande in de midrasj is losjes en associatief. Uit mnemotechnische overweging brengt de midrasj hier nog enkele uitspraken van Rabbi Akiva, waarin hij karakterloos en onwaardig gedrag verwerpt. Een verbindende gedachte is, dat we op verantwoorde wijze met middelen en mensen moeten omgaan. Verspilling en misbruik van sociale voorzieningen is uit den boze. Leidraad is ook de gedachte dat een mens zichzelf vroeg of laat tegenkomt. Het leven verzint als het ware een passende straf voor grof en onwaardig optreden. Maar ook met kwade intenties ten opzichte van onze naaste gaan we al over de schreef, een typisch chassidische notie. Onwaardig gedrag leidt van kwaad tot erger. Het zal uiteindelijk slecht voor de dader zelf uitpakken. In de parallel in de Babylonische Talmoed wordt nog de extra uitleg van Rabbi Avin toegevoegd: 'Welk vers (geeft dit aan)?²⁴ *"Er zal geen vreemde God in je zijn, je mag je voor een vreemde God niet ter aarde werpen"* (Ps. 81:10). Wie is de vreemde God die verblijft in de mens? Zeg, dat is de kwade drijfveer.²⁵ Wie eenmaal de kwade drijfveer in zichzelf toelaat, zal hem ten slotte als een God gaan vereren en zich voor hem in het stof werpen.

Wie zich uit opportunisme bedrieglijk voordoet als blinde, lamme of anderszins ziekte veinst, zal geen leugen meer blijken te spreken. Hij zal ten slotte met het lichamelijke mankement behept raken waarin hij anderen wilde doen geloven: »"Ieder die geen lamme, blinde of mankepoot is maar zich als een van hen voordoet, zal niet van ouderdom sterven voordat hij (daadwerkelijk) een van hen is geworden, want er is gezegd: *'Gerechtigheid, gerechtigheid zul je najagen'* (Deut. 16:20).«²⁶

Het verloop van de uitspraken bezit een zekere dynamiek en actualiteit. Misbruik van algemene middelen en misbruik van de goedgeefsheid van de gemeenschap is verwerpelijk. Wie een gebrek of onvermogen veinst om ten onrechte van algemene middelen en liefdadigheid gebruik te maken, benadeelt hen die daarop werkelijk aangewezen zijn. De bedrieger verdient het om de ziekte en het gebrek te ontvangen, die hij heeft voorgewend. Maar ook onrespectvolle omgang – met wie het ook is, en ook al is er niet direct sprake van financieel misbruik – getuigt van karakterloosheid.

Dit laatste blijkt uit het volgende verhaal over Rabbi Akiva en zijn ironische reactie op een 'bruit' die slim dacht te zijn.

²³ Vgl. Tosefta Sota 5,10.

²⁴ D.w.z. dat de verleidingskracht van de kwade drijfveer met de dag groeit, wanneer je eenmaal; aan die kracht toegeeft.

²⁵ Babylonische Talmoed, Sjabbat 105b.

²⁶ Zie Misjna Pea 8,9 en vgl. ook Babylonische Talmoed, Ketoevot 68a.

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 8a

Het gebeurde dat iemand de woorden van Rabbi Akiva overtrad en het haar van een vrouw op de markt lostrok. Zij kwam (zich beklagen) voor Rabbi Akiva en hij verplichtte de man haar vierhonderd zoez²⁷ te betalen. De man sprak: ‘Rabbi, geef mij tijd!’ En hij gaf hem tijd. Toen hij heengegaan was, zei een vriend van de man tot hem: ‘Ik zal je een raad geven, zodat je haar nog niet een waarde van een *peroeta* (cent) hoeft te geven.’ Hij antwoordde: ‘Geef me die raad.’ Hij sprak: ‘Neem olie ter waarde van een *isar*²⁸ en breek de kruik voor de poort van de vrouw.’ Wat heeft die vrouw toen gedaan? Zij kwam naar buiten uit haar huis en maakte in het openbaar haar haar los, streek (de olie) op (met haar hand) en legde haar hand op haar hoofd. Hij trommelde getuigen tegen haar op, kwam voor Rabbi Akiva en sprak tot hem: ‘Aan zo’n verachtelijke vrouw moet ik nu vierhonderd zoez geven?! Omwille van wat olie ter waarde van een *isar* bekommert zij zich niet om haar zelfrespect maar komt haar huis uit en maakt in het openbaar haar haren los, strijkt (er) met de hand (olie op) en laat die op haar hoofd rusten!’ Rabbi Akiva antwoordde hem: ‘Daarmee heb je helemaal niets gezegd. Want iemand die zichzelf verwondt – ook al is hem dit niet toegestaan – gaat vrijuit; maar anderen die hem een verwonding toebrengen, zijn (wel) schuldig. Zo gaat zij vrijuit die zichzelf verwond heeft, maar jij die haar verwond hebt, ga heen en geef haar 400 zoez.’

Uitleg:

Deze humorvolle vertelling spreekt voor zich. Het onbillijke gedrag waaraan de hoofdpersoon zich schuldig maakt, is daarom zo ernstig omdat hij een loopje neemt met de waardigheid van de vrouw. Het beschaamd maken van een medemens in het openbaar geldt voor de rabbinen als buitengewoon ernstig. De gevolgen zijn moeilijk te repareren. Verwijzing naar iemands gedrag kan nooit een geldig argument leveren om luchthartig met diens (dier) waardigheid om te gaan. Inbreuk op het bezit en eigendom van de naaste, gaat doorgaans tevens gepaard met inbreuk op waardigheid. Vandaar dat de wet in veel gevallen voorziet in een genoegdoening die naar verhouding zwaar is en de financiële schade overtreft die men een ander door zijn handelwijze strikt genomen berokkend heeft.

Wie niet waagt, wie niet wint risicospreiding tijdens het leerproces

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 8a-b

Rabbi Dostai ben Rabbi Jannai²⁹ zegt: ‘Indien je bent begonnen (een stuk grond) voor te bereiden³⁰ [indien je hebt geploegd],³¹ en hebt gezaaid tijdens de (periode van) de eerste

²⁷ 400 zoez (dinar) = 200 sjèkèl en 100 sela); een aanzienlijk bedrag!; een gemiddelde dagloner verdiende ongeveer 1 dinar per dag.

²⁸ Isar – issarius of as: 1/24 deel van een dinar.

²⁹ Rabbi Dostai ben Rabbi Jannai, Tanna’iet uit tweede helft van de tweede eeuw, Dostai van het Griekse Dositheos (Godsgeschenk) en equivalent van het Hebreeuwse Matanja. Leerling van Rabbi Me’ir, Rabbi José bar Chalapha en Rabbi El’azar ben Sjamoea.

³⁰ ‘*Bakharta*’ – letterlijk: iets vroeg doen, rijp maken.

³¹ Zo de lezing van Gaon van Wilna (leest: *charasjta*). Weer andere lezingen en handschriften geven: *bararta* – indien je (het veld) hebt gezuiverd (van stenen ontdaan).

regen,³² ga dan en zaai wederom tijdens de tweede (periode van) regen;³³ want mogelijk zal er hagel op de wereld vallen en zullen de eerste zaailingen worden getroffen, maar zullen de laatst gezaaide behouden blijven. *"Want je weet niet welk van beide zal slagen, deze of die"*, of dat beide behouden zullen blijven in jouw hand, *"en of beide (zaaiingen) gelijkelijk goed zullen zijn"* (vgl. Pred. 11:6). Er is immers gezegd: *"Zaai je zaad in de ochtend en laat in de avond je hand niet rusten"* (Pred. 11:6). Wanneer je (een stuk grond) hebt voorbereid en gezaaid hebt gedurende (de periode van) de eerste regen en de tweede regen, ga en zaai wederom gedurende de derde regen³⁴; want mogelijk komt er een storm over de wereld, en worden de eerste zaailingen weggevaagd terwijl de later gezaaide behouden zullen blijven. *"Want je weet niet welk van beide (zaaiingen) zal slagen, deze of die"*, of dat beide gelijkelijk behouden zullen blijven *"en of beide goed zullen zijn"* (Pred. 11:6).'

Rabbi Jisma'el³⁵ zegt: 'Wanneer je Tora geleerd hebt in je jeugd(jaren), zeg dan niet: *"Ik ga niet Tora studeren op mijn oude dag"*; studeer echter (voortdurend) Tora, *"want je weet niet welk van beide zal slagen"* (Pred. ibid.). Indien je Tora gestudeerd hebt ten tijde van rijkdom, zit dan niet (ijdel) neer ten tijde van armoede. Indien je Tora gestudeerd hebt ten tijde van overvloed, zit dan niet (ijdel) neer ten tijde van honger. Indien je Tora hebt gestudeerd ten tijde van (economische) winst, zit dan niet (ijdel) neer ten tijde van (economische) tegenslag. Want een enkel woord (van Tora) dat een mens geleerd heeft ten tijde van benauwenis is meer waard dan honderd woorden ten tijde van voorspoed. Er is immers gezegd: *"Zaai je zaad in de ochtend en laat in de avond je hand niet rusten"* (Pred. 11:6).'

Rabbi Akiva zegt: 'Wanneer je Tora hebt gestudeerd in je jeugd(jaren), leer (dan ook) Tora op je oude dag. Zeg niet: Ik studeer niet Tora op mijn oude dag, *"want je weet niet welk van beide zal slagen"*, of dat beide in jouw hand behouden zullen blijven, *"of dat beide goed zullen zijn"* (Pred. ibid.); er is immers gezegd: *"Zaai je zaad in de ochtend"* (enz.).'

Rabbi Me'ir** zegt: 'Wanneer je geleerd hebt van één Wijze#, zeg dan niet: Dit is me genoeg. Maar ga naar een andere Wijze, studeer en leer Tora (bij hem). Ga ook niet naar iedereen, maar naar iemand die je meteen al nabij (verwant) is, zoals er gezegd is: *"Drink water uit je eigen put en stromend water uit je eigen bron"* (Spr. 5:15). Het is de mens een plicht dat hij vier Tora-geleerden dient³⁶; zoals Rabbi Eli'èzèr, Rabbi Jehosjoea, Rabbi Akiva en Rabbi Tarfon³⁷; er is immers gezegd: *"Gelukkig is de mens die naar mi^{38j} luistert, die van dag tot dag de wacht houdt bij mijn deuren (meervoud van dèlèt), wakend bij de posten van mijn ingang (pètach)"* (Spr. 8:34).³⁹ Lees niet *"mijn deuren"*, maar *"deur van mijn deuren"*⁴⁰ Want je weet niet of beide in je hand

³² Vroeg in het najaar, begin oktober.

³³ Wat later in het najaar, eind oktober.

³⁴ Dat is de regen die laat valt, in de eerste helft van november.

³⁵ Rabbi Jisma'el, zie hoofdstuk 1noot 48.

³⁶ Letterlijk dienen; het verlenen van persoonlijke diensten in de dagelijkse omgang met de leraar maakt deel uit van het Joodse leerproces.

³⁷ Sommige versies spreken van drie leraren en laten Rabbi Tarfon onvermeld.

³⁸ Dat wil zeggen: naar de wijsheid of de Tora.

³⁹ 'Deuren' (meervoud) verwijst naar minimaal 2 leraren, 'mijn ingang' verwijst naar 1 leraar, dus tezamen 3 leraren.; of: 'deuren' = 2 leraren, en 'posten' = 2 leraren, dus samen 4 leraren. Zie Jalkoet Sim'oni op Spreuken 8:34, o.a. de uitspraak van Rabbi Joedan.

⁴⁰ Ook in dit geval samen vier leraren. 'Deur van mijn deuren' = 3 leraren. Ingang (pètach) is 1 leraar.

behouden zullen blijven "of beide gelijkelijk goed zullen zijn", zoals er gezegd is: "Zaai je zaad in de ochtend enz."⁴¹

Rabbi Jehosjoea zegt: 'Huw een vrouw in je jonge jaren en huw een vrouw wanneer je oud bent, breng kinderen voort in je jonge jaren en breng kinderen voort wanneer je oud bent. Zeg niet: Ik huw geen vrouw (meer), maar huw (nog) een vrouw en breng zonen en dochters voort, weest vruchtbaar en verwek veel nageslacht in de wereld'.⁴² Want je weet niet of beide in je hand behouden zullen blijven, "of beide gelijkelijk goed zullen zijn", zoals er gezegd is: "Zaai je zaad in de ochtend enz."⁴³

Hij was (ook) gewoon te zeggen: 'Wanneer je 's morgens⁴⁴ een *peroeta* hebt gegeven aan een arme en er komt 's avonds⁴⁴ (nog) een andere arme die voor je (deur) staat (om een aalmoes te vragen), geef hem dan; want je weet niet of beide (gaven) uit jouw hand behouden blijven, "of beide gelijkelijk goed zullen zijn", zoals er gezegd is: "Zaai je zaad in de ochtend enz."⁴⁵

Uitleg:

Risicospreiding – schoolbeleid

Vaak lijken overleveringen in de midrasj losjes en associatief aaneengeregen, zonder een duidelijk thematische verband. Voor de geoefende beschouwer zijn er dan toch 'onderhuids' thematische verbindingslijnen aanwezig. Om een midrasj goed te verstaan is het vruchtbaar om de verborgen rode draad bloot te leggen en zichtbaar te maken.

Op de bovengenoemde discussie tussen de school van Hillel en de school van Sjammai (over het toelatingsbeleid van Tora-scholen) volgt hier een aantal uitspraken die alle teruggrijpen op het Bijbelboek Kohèlèt⁴⁵ 11:1-6. Daar geeft de wijsheidsschrijver (volgens de traditie Sjloomo) praktische adviezen op het economische vlak. Hoe kun je het beste winst maken en de risico's daarbij zoveel mogelijk spreiden?

De passage in Kohèlèt begint met een metaforisch geformuleerd advies: '*Werp je brood uit over het water, want na vele dagen zul je het vinden*' (Pred. 11:1). Deze raadgeving is doorgaans uitgelegd als oproep tot liefdadigheid. Vrijgevigheid zal zich vroeg of laat in de voorspoed van de gever terugbetalen. Die uitleg sluit echter niet zo goed aan bij de praktische adviezen die in de passage van Kohèlèt volgen. Een aantal moderne commentatoren beschouwt Pred. 11:1 als raadgeving om met verre overzeese landen handel te drijven en schepen naar verre kusten uit te zenden⁴⁶ Men loopt zo natuurlijk kans dat er af en toe een scheepje verloren gaat, maar de uiteindelijke winst voor de investering weegt tegen dit risico op. Mits je, zo blijkt uit het vervolg in de passage, niet inzet op één enkel paard of schip, maar je risico's spreidt. Daarom moet een boer ook in verschillende perioden zaaien. Deze gedachte sluit naadloos aan bij de idee van de school van Hillel om heel veel leerlingen toe te laten, opdat dan in ieder geval een substantieel deel daarvan tot rechtvaardige geleerden zal kunnen uitgroeien. Hun rijke bijdrage vergoedt het verlies van die leerlingen van wie achteraf blijkt dat ze toch niet uit het goede hout gesneden waren.

⁴¹ Zie ook Babylonische Talmoed, Jevamot 62b, waar nagenoeg de zelfde uitspraken genoemd zijn, met kleine verschillen in de weergave van de tradenten.

⁴² *Peroe oe-revoe* – een toespeling op Gen. 1:28: '*Weest vruchtbaar, vermenigvuldigt jullie en vult de aarde.*'

⁴³ Ben Avraham, Rabbi Eliahoe ben Avraham van Delyatin (in Avot de-Rabbi Nathan, ed. Wilna 1933) interpreteert 's morgens en 's avonds als metafoor voor tijden van rijkdom en tijden van armoede.

⁴⁴ Zie vorige noot.

⁴⁵ Prediker.

⁴⁶ Zie bijv. R. Gordis, *Koheleth – a Study of Ecclesiastes*, New York 1951, p. 330.

Wie niet waagt, zoals de school van Sjammai, zal ook niets winnen. In lijn met deze gedachte raadt Rabbi Akiva aan om als leraar ook in verschillende periode van het leven les te geven, zowel als jongeman alsook als grijsaard. Bij een uitgestrekte levensperiode van lesgeven zal er altijd wel een ‘lichting’ leerlingen tussen zitten met een rijke opbrengst. Van Rabbi Akiva wordt verteld dat hij wel twaalfduizend leerlingen bezat. Zoveel leerlingen te maken bleek achteraf heel prudent, aangezien ten tijde van epidemieën⁴⁷ en de Romeinse vervolgingen vele van Akiba’s leerlingen zijn omgekomen. Zij waren als het deel van de zaailingen die verpletterd werden in een hagelstorm zonder dat alle zaaigoed verloren ging.

Met name de andere tekstversie van Avot de-Rabbi Nathan⁴⁸ legt een directe verbinding tussen de discussie over het aannemen van leerlingen en een ‘slimme bedrijfsvoering’:

» ‘En maakt vele leerlingen.’ Bet Sjammai (de school van Sjammai) zegt: ‘Men onderwijst slechts aan hen die geschikt zijn, aan kinderen van goede afkomst en aan hun kinds kinderen.’ Bet Hillel zegt: ‘(Men onderwijst) aan ieder mens.’ Daarover wordt een gelijkenis verteld. Waarmee kan men dit vergelijken? Met een vrouw die een hen op de eieren zet (om ze uit te broeden). Uit vele eieren vindt zij enkele (eieren waaruit een kuiken komt), maar uit weinig (eieren) vindt zij (allicht) geen enkel (ei waaruit een kuiken te voorschijn komt).«

Zoek een leraar die bij jou past

De uitspraak van Rabbi Me’ir maakt duidelijk dat je voor de ‘risicospreiding’ bij het leerproces niet alleen aan de leerlingen moet denken, maar ook aan leraren. Voor een leerling is het verstandig om te studeren bij verschillende leraren. Daarbij moet een leerling op zoek gaan naar een leermeester die ‘*karov*’ (dichtbij, verwant) is. Er zijn wel interpretatoren van de tekst die dit woord letterlijk opvatten. De keuze zou dan moeten vallen op een leraar die bij wijze van spreken om de hoek woont, of min of meer tot de familie behoort. Waarschijnlijker is dat we dit ‘*karov*’ figuurlijk moeten verstaan. Een leerling moet op zoek gaan naar een leraar wiens karakter, persoonlijkheid en leermethode bij hem passen. Voor het rabbijnse leerproces is een relatie van wederzijds vertrouwen en wederzijdse sympathie tussen leerling en leraar van doorslaggevend belang. Het gaat bij het Joodse ‘lernen’ immers niet alleen om de overdracht van naakte feitenkennis maar om het exemplarisch voorleven van een levenshouding, een morele en emotioneel gekleurde levenswijze! ‘Voortijdige schoolverlating’ door een verstoorde verhoudingen tussen leerling en leermeester kan het leven bepalende en negatieve gevolgen hebben voor de leerling, en daarmee ook voor de gemeenschap waarvan de leerling deel uitmaakt. In die zin bevat ook deze midrasj weer een uitermate actuele en belangrijke les.

Het eminente belang van een goede leraar

Aan de hand van een citaat uit de Misjné Tora van Maimonides wil ik het belang van goede verhoudingen tijdens het leerproces verder illustreren:

⁴⁷ Volgens Babylonische Talmoed ** 62b stierven 12.000 van de leerlingen van Akiva in de periode tussen tussen Pesach en Sjavoe’ot aan een bepaalde besmettelijke ziekte. Dit vreselijke gebeuren zou zich voltrokken hebben in de steden Gabbatha en Antipatris). Het legendarische gebeuren zou een straf geweest zijn, omdat de leerlingen onderling elkaar met te weinig respect hadden bejegend!

⁴⁸ *Noesach b*, in de editie van S. Schechter, p. 14.

Misjné Tora

»De Wijzen zeggen: ‘Respect voor je leermeester is als het respect voor de hemel.’ Daarom zeggen zij (de Wijzen in de Babylonische Talmoed, Sanhedrin 110a): ‘Ieder die breekt met zijn leermeester [en naar een andere academie vertrekt] is alsof hij breekt met de Sjechina. Er is immers gezegd: *"Deze, Datan en Abiram, afgevaardigden van de gemeenschap, waren het die zich samen met de aanhang van Korach tegen Mosjè en Aharon verzet hebben, toen zij in opstand kwamen tegen de Eeuwige"* (Num. 26:9). En ieder die zijn leermeester verwijten maakt is als iemand die de Sjechina verwijten maakt, er is immers gezegd: *"Waar de Israëlieten de Eeuwige verwijten maakten en Hij hun Zijn heiligheid toonde"*.’⁴⁹

Het grove en onterechte verzet van Datan en Abiram tegen hun leermeesters Mosjè en Aharon werd hen aangerekend als verzet tegen de Eeuwige Zelf. Het gezag van Mosjè en zijn broeder wilden zij niet erkennen. Aangezien hun gedrag ontwrichtend was voor de gehele gemeenschap, werden zij uit die gemeenschap verwijderd.

Succes, zowel op het materiële vlak als op het geestelijke, is afhankelijk van vertrouwen en een zekere durf. Maar ook van prudentie en het spreiden van risico’s. Al met al is ook uit deze passage in de midrasj en uit de wijsheid van het boek Prediker een actueel advies te destilleren.

Wanneer geesten spreken

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan (8b-9a-9b)

Het volgende gebeurde een zekere vrome man (*chasied*) die in jaren van droogte (en hongersnood) een dinar⁵⁰ gaf aan een of andere arme. Diens vrouw kapittelde hem daarover. Zo ging hij heen en bracht de nacht door op een begraafplaats. Daar hoorde hij twee geesten met elkaar converseren. De ene sprak tot haar kameraad: ‘Kom, laten we de wereld rondgaan en zien wat voor straf (voor het komende jaar)⁵¹ over de wereld zal komen.’ Haar kameraad antwoordde haar: ‘Ik kan niet (met je mee)gaan, omdat ik begraven ben (gewikkeld) in een rieten mat.⁵² Maar jij, ga en vertel me (bij terugkeer) wat je te horen krijgt.’ Zij ging heen en kwam bij haar terug. Zij (de geest die in haar graf was gebleven) vroeg aan haar kameraad: ‘Heb je nog iets gehoord van achter het gordijn⁵³, welke straf over de wereld komen zal?’ Zij antwoordde: ‘Ik heb gehoord dat bij ieder die zaait tijdens de (periode van) de eerste regen hagel het (gezaaide) zal verpletteren.’

⁴⁹ Maimonides, Misjné Tora, Hilchot Talmoed Tora 5,1.

⁵⁰ Het bedrag dat een gemiddelde dagloner per dag verdiende.

⁵¹ Volgens een parallel-versie van dit verhaal in de Babylonische Talmoed (Berachot 18b) vindt dit gebeuren plaats op de vooravond van Rosj ha-Sjana. Dat is het moment waarop het hemelse gerecht definitief besluit welk lot de gemeenschap voor het komende jaar beschikt is. Met name in deze tijd wordt beschikt over de regens.

⁵² Volgens een oud volksgeloof mengen de doden zich op bepaalde dagen onder de levenden. Soms verschijnen ze daarbij in een herkenbare gedaante. Zonder kleren kon deze vrouwelijke dode dus zeker niet de wereld van de levenden betreden. Vanwege armoede had men haar zonder doodsgevaar in het graf moeten leggen.

⁵³ Het gordijn dat het hemelse gerecht aan het oog van onbevoegden onttrekt.

Hij (de vrome die het gesprek tussen de geesten afluisterde) ging heen en zaaide tijdens de (periode van) de tweede regen. Van de gehele wereld sloeg de hagel wat gezaaid was, maar het zijne sloeg de hagel niet.

Het daarop volgende jaar ging hij (wederom) naar de begraafplaats en hoorde (opnieuw) de twee geesten met elkaar converseren. De ene sprak tot haar kameraad: 'Kom, laten we de wereld rondgaan en zien welke straf over de wereld komen zal.' Haar kameraad antwoordde haar: '[Ik heb toch al eerder aan je gezegd]: 'Ik kan niet (mee)gaan, omdat ik begraven ben in een rieten mat. Maar jij, ga en vertel me wat je te horen krijgt.' Zij ging heen en kwam bij haar (kameraad) terug. Ze sprak tot haar: 'Heb je nog iets gehoord van achter het gordijn?' (Zij antwoordde:) 'Ik heb gehoord dat bij ieder die zaait tijdens (de periode van) de tweede regen een windhoos het (gezaaide) zal wegvagen.' Hij (de vrome) ging heen en zaaide tijdens (de periode van) de eerste regen. Er kwam een windhoos over de wereld en van (ieder in) de gehele wereld werd het (gezaaide) weggevaagd. Zijn vrouw sprak tot hem: 'Waarom is het zo dat de straf die over de wereld komt het gezaaide van de gehele wereld treft, maar dat het jouwe niet getroffen en weggevaagd wordt?' Hij vertelde haar (toen) het hele gebeuren. Na verloop van tijd ontstond er ruzie tussen de echtgenote van die vrome man (chased) en de moeder van de jong gestorven vrouw.⁵⁴

Ze sprak tot haar (de moeder van de jong gestorven vrouw): 'Ga en ik zal jou je dochter laten zien, hoe ze in een rieten mat begraven is!'

Het jaar daarop ging hij (opnieuw) heen en overnachtte op de begraafplaats. Daar hoorde hij de twee geesten (weer) met elkaar converseren. Zij (de ene geest) sprak tot haar kameraad: 'Kom, laten we de wereld rondgaan en horen wat ze achter het gordijn zeggen.' Zij antwoordde haar: 'Mijn kameraad, laat me met rust. De woorden die tussen jou en mij gesproken worden, zijn al afgeluisterd onder de levenden.'⁵⁵

Uitleg:

Het menselijke lot

We zetten de associatieve aaneenrijging van gedachten in de midrasj nog een keer kort uiteen. Aan de hier te bespreken passage ging de opdracht vooraf om vele leerlingen te maken, en naar aanleiding daarvan de vraag welke leerling geschikt is om toe te laten en welke niet. Vanuit die vraag haakte de midrasj in bij het boek Kohelet om vast te stellen dat het verstandig is om bij menselijke ondernemingen (zoals het aanstellen van goede leerlingen) risico's te spreiden. Dat leidt nu tot de vraag in hoeverre mensen mogen en kunnen inspelen op wat 'de hemel' voor hen in petto heeft. Kunnen en mogen wij ons lot ontwijken? Pogingen op de toekomst te anticiperen door divinatie, astrologie, het raadplegen van geesten enz. is heidens, dwaas en verwerpelijk. Een zekere praktische voorzorg inzake wat ons gebeuren kan, getuigt van prudentie. Maar de mogelijkheden om het lot te bespelen, blijven nu eenmaal beperkt. Wanneer we de toekomst volledig zouden kennen, verliest het leven alle zin. Naast verstandig handelen door het spreiden van risico's hameren de rabbijnen erop – in navolging van de profeten – dat de beste voorbereiding op de toekomst bestaat uit moreel handelen, gerechtigheid en liefderijke werken. Soms kunnen zulke daden het lot

⁵⁴ Dat wil zeggen, de jong gestorven vrouw die uit armoede na haar overlijden in een rieten mat werd gewikkeld en zo begraven.

⁵⁵ Deze geest vindt het ongepast dat de levende te horen krijgen wat de doden weten en wat tussen hen speelt.

pootje lichten en onverwacht uitredding brengen. Daar zijn vele verrassende voorbeelden van te noemen, maar maakbaar is het menselijke bestaan per definitie nooit.

Een typisch volksverhaal

De midrasj geeft hier een typisch volksverhaal weer. Begraafplaatsen vormden in het volksgeloof het verblijf voor demonen en geesten. Op een begraafplaats te overnachten werd daarom vanouds als gevaarlijk ervaren.⁵⁶ Gedurende boetedagen was het evenwel voor sommigen gebruik om begraafplaatsen te bezoeken en daar te bidden, opdat de geesten van overledenen voorspraak zouden kunnen doen.⁵⁷ Volgens een oud bijgeloof mengen de geesten van de doden zich met name in de bijzondere dagen vanaf Rosj ha-Sjana tot en met het Soekotfeest onder de levenden. Het is de tijd dat mensen een proces van omkeer en bezinning ondergaan en de hemel beschikkingen treft over hun lot. Ook geesten van gestorvenen wilden volgens het volksgeloof deelnemen aan de collectieve boetedoening van de gemeenschap in die periode. De Soekot-periode is buitendien de tijd dat de gemeenschap begint te bidden om regen.⁵⁸ In die volksverhalen werkten mystieke tradities door. Het verhaal sluit naadloos aan bij de context hier in de midrasj.

Mensen moeten hun risico's spreiden en zijn wel gedwongen zekere risico's te nemen, aangezien het leven nu een maal niet maakbaar is en onvoorspelbaar blijft. Heel duidelijk maakt het verhaal ons dat onzekerheid en risico's horen bij het leven, omdat de hemel dit nu eenmaal zo bepaald heeft. Het is niet de bedoeling dat wij – via een truc of geheime kennis – de toekomst van te voren leren kennen, dat zou – als gezegd – een heidens verlangen zijn. De wereld van de geesten en doden is onrein en daarom dienen levende mensen deze te mijden. Juist door de onzekerheid in het bestaan blijft het leven een uitdaging. Vanuit de onvoorspelbaarheid en onmaakbaarheid blijft de hemelse oproep tot moreel handelen onverminderd van kracht en worden we ondanks – of misschien wel juist door – tegenslag en pijn gerijpt in ons leven. De mens is opportunistisch, indien hij precies wist wat hem welk voordeel zou opleveren, dan zou hij veel noodzakelijke acties achterwegen laten.

Het is boeiend te ontdekken hoe zo'n oud volksverhaal uit de oudheid heeft doorgewerkt in een latere middeleeuwse overlevering, wederom uit een chassidisch en van mystiek doordrongen milieu:

Hosjanna Rabba

»Er is een nacht dat de geesten uit hun graven komen, zoals in de nacht van Hosjnanna Rabba⁵⁹ wanneer ze uit hun graven komen en bidden. Het gebeurde dat twee mannen eropuit gingen en zichzelf verborgen hielden op de begraafplaats. Daar hoorden ze dat de ene geest tegen haar kameraad riep: 'Laten we heengaan en samen bidden.' Alle zielen gingen heen (en verlieten uit hun graven), zij baden om ontferming', opdat de dood niet over de levenden beschikt zou worden, en opdat ook zij die (toch) sterven moesten zich in berouw mochten afwenden van hun kwade wegen en opdat zij mochten sterven na een lichte ziekte; en (verder baden zij) over alle zaken die de levenden en de doden betreffen, ook van hen zelf, opdat snel het gericht van hen en van anderen zou worden weggenomen. Zij vertelden het (hetgeen ze afgeluisterd hadden) aan hun gemeenschap. Het volgende jaar, gedurende de nacht van Hosjanna Rabba, gingen twee anderen (om zich op de

⁵⁶ Vgl. Babylonische Talmoed, Chagiga 3b en Nidda 17a.

⁵⁷ Vgl. Babylonische Talmoed, Ta'anit 16a en 23b; vgl. ook Sota 34b.

⁵⁸ Zie in dit verband de discussie in de Babylonische Talmoed, Ta'anit 1a v.

⁵⁹ Het slot van het Soekotfeest.

begraafplaats te verbergen). Maar uit de graven kwam slechts een jonge vrouw die voorafgaande aan de Sjabbat was gestorven. Zij (een deel van de doden) spraken: ‘Kom mee’. Zij antwoordde: ‘Ik kan niet gaan, want mijn vader was rijk maar verloor al zijn bezittingen’, en zij was zonder kleeid begraven. Zij hoorden nu dat een deel van de geesten sprak: ‘Wij willen niet samenkomen, want twee (mensen) hebben al over ons in het openbaar onthullingen gedaan. Laat echter ieder voor zich bidden in zijn graf, opdat de levenden het niet horen en het aan het volk vertellen.’ Men was vertoerd op de vader, nam kleren en kleedden de jonge vrouw.’⁶⁰

De ongehoorde kracht van *tzedaka*

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 9a

Het gebeurde een zekere vrome man (*chasied*), die gewoon was om liefdadigheid te bedrijven (*tzedaka*), dat hij een keer op weg ging en per schip reisde. Er kwam een storm op en het schip zonk op zee. Rabbi Akiva zag het gebeuren en verscheen (als getuige) voor het gerechtshof, opdat hij zou getuigen ter wille van de vrouw zodat ze⁶¹ (met een andere man) zou mogen huwen. Nog voordat de tijd aanbrak dat hij getuigenis zou afleggen, kwam die man en stond voor hem. Rabbi Akiva sprak tot hem: ‘Ben jij degene die verdronken is in zee?’ Hij antwoordde: ‘Ja’. ‘En wie heeft je (weer) uit de zee omhoog gebracht?’ Hij antwoordde: ‘De liefdadigheid die ik heb bedreven, die heeft mij (weer) uit de zee omhoog gebracht.’ Hij sprak tot hem: ‘Hoe weet je dit?’ Hij antwoordde: ‘Toen ik afdaalde naar de donkerste diepten hoorde ik het geluid van een machtig bruisen van de golven van de zee, waarvan de ene tot de andere over en weer sprak: ‘Haast je, laten we deze man uit de zee omhoog brengen, want hij heeft al zijn dagen liefdadigheid bedreven.’ Op dat moment begon Rabbi Akiva (God te loven) met de woorden: ‘Gezegend is God, de God van Israël, Die de woorden van de Tora gekozen heeft en de woorden van de Wijzen die voor altijd en eeuwig stand houden, er is immers gezegd: ‘*Zend (werp) je brood uit over het water en je zult het na vele dagen terugvinden*’ (Pred. 11:1).⁶² Bovendien staat er geschreven: ‘*Gerechtigheid (liefdadigheid) redt van de dood*’ (Spr. 10:2).

Uitleg:

De midrasj laat ons nu een ander aspect zien van het eerder genoemde vers Pred. 11:1. Volgens de traditionele uitleg van dit vers zinspeelt de Prediker in dit vers op de reddende kracht van liefdadigheid – *tzedaka*. ‘*Gerechtigheid redt van de dood*’ – of zoals de rabbijnen dit vers lezen: een aalmoes kan de mens redden van de dood. We geven hier de interpretatie van Rasji bij dit vers:

» ‘*Werp je brood uit op het water*’. Doe goede en liefderijke dingen (*tov we-chèsèd*) aan iemand van wie je hart je vertelt dat je hem nooit meer terugziet, zoals iemand die zijn eten op het water gooit. ‘*Want na vele dagen zul je het weer vinden*.’ Er zullen nog dagen

⁶⁰ Sefer Chasidim, ed. R. Margalioet, par. 452.

⁶¹ Nu de dood officieel door een getuige was bevestigd.

⁶² Zie de uitleg van Rasji en zie de Targum bij dit vers.

komen dat je je vergoeding zult ontvangen. Let op wat over Jitro (de schoonvader van Mosjè) gezegd is: *‘Roep hem om opdat hij brood komt eten’* (Ex. 2:2). En hij dacht (nog wel) dat Mosjè een Egyptenaar was en hij hem nooit weer zou zien. Wat gebeurde er uiteindelijk met hem? Hij werd zijn schoonzoon en heerste als koning over Israël en bracht hem (Jitro) onder de vleugels van de Sjechina. En zijn kinds kinderen viel het ten deel om te verblijven in de Kamer van Gehouwen Steen.«⁶³

Rasji grijpt hier terug op de midrasj, waarin (met verwijzing naar Ex. 18:12) verteld wordt hoe Aharon en de oudsten van Israël de maaltijd kwamen delen en brood kwamen eten samen met Jitro, de schoonvader van Mosjè.⁶⁴

Actualiteit

Het verhaal over de geredde schipbreukeling in Avot de-Rabbi Nathan is maar een van de vele parabelen, waaraan de Wijzen de kracht van liefdadigheid illustreren. Een daad van liefdadigheid kan zelfs een hemels decreet – waarin al tot de onmiddellijke dood van iemand besloten is – weer ongedaan maken! Ter aanvulling volgt hier nog een sprekend voorbeeld van een dergelijk verhaal:

‘Rechtvaardigheid redt van de dood’

»Van Sjmoë’él leren we eveneens dat Israël niet onderworpen is aan de stand van de sterren. Want Sjmoë’él en Avlat (een niet-Joodse wijze en astroloog) zaten bijeen, toen een aantal mensen naar een meer ging. Avlat sprak tot Sjmoë’él: ‘Deze man gaat heen maar zal niet terugkeren, want een slang zal hem bijten en hij zal sterven.’ Sjmoë’él antwoordde hem: ‘Indien het een Israëliet is, zal hij (wel) heengaan en terugkeren.’ Terwijl zij (daar) zaten ging de man heen en kwam terug. Avlat stond op, nam de (man zijn) rugzak af en vond daarin een doorgesneden slang, die in twee aparte stukken gesneden was. Sjmoë’él sprak tot hem: ‘Wat heb je gedaan?’ Hij antwoordde hem: ‘Elke dag wierpen wij ons brood bij elkaar (in een mand) en aten het. Vandaag echter had een van ons geen brood mee en hij was beschaamd (hij zou immers wanneer het moment van inzameling aanbrak als enige geen brood in de mand kunnen werpen). Toen sprak ik tot hem: "Ik zal gaan en het brood bijeenzamelen." Toen ik bij hem kwam, deed ik het voorkomen alsof ik (brood) van hem aannam, opdat hij niet beschaamd zou staan.’ Sjmoë’él sprak tot hem: ‘Je hebt een mitzwa (een gebod en goede daad) verricht.’ Sjmoë’él ging toen naar buiten en onderwees: *‘Gerechtigheid redt van de dood’* (Spr. 10:2). En niet alleen van een onnatuurlijke dood redt zij, maar ze redt van de dood op zich.⁶⁵

Wie een mens redt, redt de gehele wereld

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan p. 9a

⁶³ Verwijzing naar een heilige ruimte bij de Tempel.

⁶⁴ Zie Midrasj Sjmot Rabba XXVII,7.

⁶⁵ Babylonische Talmoed, Sjabbat 156b, zie aldaar ook een verwant verhaal over de dochter van Rabbi Akiva. Vgl. Talmoed Jeroesjalmi, Sjabbat cap. 6, h. 9.

Het gebeurde Benjamin de rechtvaardige⁶⁶, die was aangesteld over de kist met liefdadigheidsgelden, dat een zekere vrouw bij hem kwam en tot hem sprak: ‘Rabbi, geef mij ondersteuning.’ Hij antwoordde haar: ‘Ik zweer bij de tempeldienst dat er niets meer zit in de kist met liefdadigheidsgelden’. Zij sprak tot hem: ‘Rabbi, indien je mij niet onderhoudt, dan dood je een weduwe met haar zeven (andere versie: vier) kinderen.’ Hij stond op en gaf haar uit eigen middelen ondersteuning. Na verloop van tijd werd Benjamin de rechtvaardige ziek en hij lag gekweld door pijnen op bed.⁶⁷ Toen spraken de dienst doende engelen tot de Heilige, Hij zij gezegend: ‘Heer der wereld, U hebt gezegd dat wie een ziel in Israël doet overleven, is als iemand die de gehele wereld heeft behouden. Hoeveel te meer dan Benjamin de rechtvaardige, die een weduwe met haar zeven kinderen in leven heeft gehouden en nu ligt hij veel pijn lijdend aan die ziekte op bed!’ Onmiddellijk verzochten zij om ontferming voor hem; het oordeel en decreet dat over hem was uitgevaardigd werd verscheurd, en tweeëntwintig jaren werden aan zijn leven toegevoegd.

Uitleg:

De midrasj gaat op associatieve wijze verder met het thema: liefdadigheid en aalmoezen die kunnen redden van de dood. Maar er zijn meer onderhuidse verbindingen met het voorafgaande in Avot de-Rabbi Nathan. Het verhaal is tevens een prachtig voorbeeld van *sejag la-Tora* (een extra omheining rond de Tora) – extra voorzichtig zijn met het verbodene en meer doen dan het gewone in wat is toegestaan, meer dan wat de wet strikt genomen voorschrijft.

»Opdat de mens in staat is voortdurend goede deugden te betrachten, morele wegen te volgen, die de sleutel vormen tot een normaal, fatsoenlijk leven in deze wereld en een waarborg voor de komende wereld, moet hij omheiningen maken en zichzelf grenzen stellen; zoals Ramban het uitdrukt: ‘Heilig jezelf(ook) in wat je is toegestaan’. Want zou dit niet zo zijn, indien de mens zich geen (extra) grenzen zou stellen en omheiningen zou maken, dat zou het, moge de hemel het verhoeden, kunnen gebeuren dat hij de Tora in acht neemt, maar zonder omheiningen zou hij zich een ‘dwaas kunnen betonen in wat de Tora veroorlooft’. Maak daarom een omheining. ‘Heilig jezelf in wat is toegestaan.’⁶⁸

Een omheining om de Tora aanbrengen, betekent voorzichtig omgaan met wat strikt genomen is toegestaan; en iets extra’s doen boven wat strikt genomen verplicht is. Dat is jezelf heiligen in wat geoorloofd is.

Tzedaka – het verlenen van sociale ondersteuning aan de armen is zowel een zaak van recht als barmhartigheid. Die dubbelheid vinden we terug in de duale betekenis van het begrip *tzedaka*, dat zowel ‘gerechtigheid’ als ‘aalmoes’ of ‘liefdadigheid’ kan betekenen. Uitgaande van het recht was Benjamin de rechtvaardige als schatbewaarder van liefdadigheidsgelden niet verplicht tot geven op het moment dat de kist leeg was. Als er niets is, valt moeilijk een recht op te eisen. Maar als mens was hij verplicht persoonlijk te helpen in geval van acute nood. Alleen al vanuit de eis tot ontferming en empathie moest hij dat.

⁶⁶ Tanna’iet waarvan niet precies bekend is, wanneer hij leefde. Volgens Sefer ha-Dorot (Het Boek der Geslachten) zou hij in Rome zijn laatste rustplaats hebben gevonden.

⁶⁷ Sommige commentatoren suggereren dat Benjamin de rechtvaardige mede ziek werd doordat hij onder honger leed, als gevolg van zijn vrijgevigheid tegenover de weduwe en haar kinderen

⁶⁸ Zie Ijjoenim be-Misjna Avot, ed. H. Reisman, Tel Aviv 2001, p. 56.

Voor het verlenen van hulp aan de weduwe werd Benjamin rijkelijk beloond. Ook bij deze rechtvaardige gingen de woorden in vervulling: *Zend (werp) je brood uit over het water en je zult het na vele dagen terugvinden* (Pred. 11:1) en: *'Gerechtigheid (liefdadigheid) redt van de dood'* (Spr. 10:2). Benjamin had een gehele wereld gered. Omgekeerd geldt het afwenden van het gelaat, wanneer je naaste in acute nood verkeert, als de verwoesting van hele werelden. In de Misjna wordt transparant waarom dat zo is. Wie als valse getuige of onzorgvuldig rechter oorzaak is van de onterechte dood van een enkel persoon, wordt het aangerekend alsof hij de gehele wereld heeft omgebracht:

‘Het bloed van je broeder schreeuwt vanaf de aarde’

»Zijn bloed (het bloed van het slachtoffer zelf) alsook dat van zijn nageslacht maken hem schuldig tot aan het einde der tijden. Want zo vinden wij (dit) ten aanzien van Kajin die zijn broeder (Abel doodde), er is immers gezegd: *‘Het bloed (damim – meervoud!) schreeuwt vanaf de aarde’* (Gen. 4:10). Er staat niet geschreven *‘dam* (bloed – enkelvoud) *van je broeder’*, maar er staat *‘damim* (bloed – meervoud) *van je broeder’*. Dat is zowel het bloed van hemzelf als dat van zijn (potentiële) nageslacht (dat in hem verloren is gegaan) (...) Daarom nu werd een enkele mens (aan het begin van de schepping) geschapen, om je te leren dat ieder die een enkele ziel uit Israël vernietigd heeft de Schrift het hem aanrekent alsof hij de gehele wereld heeft vernietigd. En ieder die een enkele ziel uit Israël het leven doet behouden, rekent de Schrift het aan als of hij de gehele wereld in stand heeft gehouden.«⁶⁹

De beloning voor Benjamin de rechtvaardige is mede daarom zo groot, omdat hij meer dan het gewone heeft gedaan. Niet het feitelijke bedrag van ondersteuning als zodanig maar de oprechte bewogenheid met het lot van de weduwe en haar kinderen wordt hem vergoed. Hij heeft uit empathie niet minder dan hun leven gered.

De bewogenheid met de weduwe en haar zonen wordt Benjamin vergolden in de oprechte bewogenheid van de engelen met zijn eigen lot. Zoals de profeet Jesaja zegt: *‘Dat, als je een naakte ziet, je hem kleedt en dat je jezelf voor eigen vlees en bloed niet verbergt?’* (Jes. 58:7).⁷⁰ Iedere behoeftige moet zijn als ware hij van jouw eigen vlees en bloed.

Twee verdere voorbeelden van vrome onbaatzuchtigheid

Van Koning David wordt verteld dat hij als rechter soms de verplichtingen van de schuldig bevonden en gevonniste debiteur uit eigen zak betaalde, omdat hij naast rechtspreken tegelijkertijd barmhartigheid wilde betonen. Immers waar strikt het recht geldt, ontbreekt mededogen. Waar puur mededogen heerst, ontbreekt het recht. David overwon deze tegenstelling door naast rechtsuitoefening tegelijkertijd mededogen te betrachten: *‘Zo regeerde David over heel Israël, en David deed recht (misjpat) en gerechtigheid (tzedaka) aan heel zijn volk’* (II Sam. 8:15).⁷¹

Maimonides gaat in een van zijn medische werken zover, dat hij zich als arts ook verantwoordelijk stelt voor het materiële welzijn van patiënten. Wanneer de patiënt niets bezit, moet de arts hem gratis van voedsel en medicijnen voorzien ten einde de gezondheid te herstellen.⁷²

⁶⁹ Zie Misjna Sanhedrin 4,5.

⁷⁰ Zie de verklaringen bij dit vers in Midrasj Wa-jikra Rabba XXXIV:14.

⁷¹ Zie Babylonische Talmoed, Sanhedrin 6b.

⁷² A. Bar-Sela en H.E. Hoff ‘Maimonides’ interpretation of the first aphorism of Hippocrates’, in: *Bulletin of the History of Medicine* 37 (1963), p. 347-354; genoemd door E. Lieber, in F. Rosner en S.S. Kottak, *Moses Maimonides*, Northvale/London 1993, p. 23 en p. 236, noot 31.

Actualiteit

De voorbeelden van Benjamin de Rechtvaardige, David en Maimonides vormen een actuele waarschuwing aan onze maatschappij waarin verantwoordelijke overheden en zorgdragers zich maar al te vaak verschuilen achter strikte toepassing van regels en rigide afgebakende verantwoordelijkheden, op een manier die oprechte compassie en empathie verloren doet gaan. Uit de midrasj leren we dat empathie en compassie zich vroeg of laat laten ‘uitbetalen’. Ook economisch is het gunstig om regels soepel te hanteren en het welzijn van de mens altijd voorop te stellen! Dit inzicht breekt meer en meer door. Een houding van compassieloosheid kan daarentegen de hele wereld vernietigen en zal uiteindelijk op ons eigen hoofd terugslaan.

Terug naar index:

Naar volgende pagina (4):